

Beyin göçünün tarihçesi

Dr. Mahmut Tokaç

1963 yılında Ordu, Ünye'de doğdu. 1979'da Ünye Lisesi'nden, 1985'te İÜ Cerrahpaşa Tıp Fakültesi'nden mezun oldu. 2000 yılında İÜ Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Deontoloji ve Tıp Tarihi Bölümü'nde doktorasını tamamladı. 2002-2003 tarihleri arasında İstanbul 112 Ambulans Komuta Merkezi Başhekimliği, 2003-2009'da Sağlık Bakanlığı İlaç ve Eczacılık Genel Müdürlüğü'nde Genel Müdür Yardımcılığı ve Genel Müdürlüğü ile 2009-2013 arasında İstanbul Başakşehir Devlet Hastanesi Başhekimliği görevlerinde bulundu. Dr. Tokaç hâlen İstanbul Medipol Üniversitesi Tıp Fakültesi Deontoloji ve Tıp Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi ve Klinik Araştırmalar Etik Kurul Başkanı olarak görev yapmaktadır.

Beyin göçü kavramı yakın zamanda popüler olmakla birlikte bilimin tarihi kadar eski bir olgudur. İlk beyin göçünün ne zaman yaşandığına dair elimizde kesin kanıt olmamasına rağmen tarih boyunca bilimin güçlü devletler ve güçlü yöneticilerin himayesinde geliştiği bilinen bir konudur. İktidar sahiplerinin beyin göçüne etkileri bazen olumlu bazen de olumsuz yönde olabilmektedir. Bilime ve bilim insanlarına sahip çıkan yöneticiler beyin göçünün olumlu örnekleriyken, bilim insanları üzerinde baskı kurarak kaçmalarına vesile olanlar ise olumsuz örneklerdir. Ancak her hâlükârda beyin göçü bilimin ilerlemesine ve bilim insanlarının belirli merkezlerde yoğunlaşmasına sebep olmuştur. Nazi Almanyası'ndan kaçan Musevi bilim insanlarının ülkemizde üniversitelerin gelişimindeki katkıları hem baskı ile yer değiştirme anlamında beyin göçünün olumsuz örneği iken hem de gittikleri yerde bilimin gelişmesine katkı açısından beyin göçünün olumlu bir örneğidir.

Beyin göçünün tarihte bilinen en tipik örneği Atina'dır. M.Ö. 600-300 arasında Atina bilimin cazibe merkezi haline gelmiş ve dünyanın her tarafından bilim insanları Atina'ya gelmeye başlamıştır. Platon ve Aristo bu dönemin en önemli okullarını kurmuşlar ve bu okullar bilimin merkezleri işlevini görmüşlerdir. Aristo'nun vezirliğini ve hocalığını yapması sonucu bilimin önemini kavrayan İskender, kısacık yaşamında bir medeniyet kuramamış olsa da fethettiği şehirlerde büyük kütüphaneler ve onların etrafında bilim merkezleri oluşturmuş-

tur. Bunların en önemlilerinden biri kendi ismini verdiği İskenderiye şehridir.

İskenderiye uzun yıllar bilim merkezi olarak devam etmiştir. Bu arada Roma'nın Hristiyanlığı kabulü ve bilim insanlarını Roma'dan ve Atina'dan kovmasından sonra önce İstanbul'da toplanan bilim insanları, Roma'nın baskıları sonucu İskenderiye'ye sığınmışlar ve İskenderiye'nin bilim merkezi olma özelliğine ilave katkıda bulunmuşlardır. Ancak Roma'nın baskıları İskenderiye'ye kadar uzanmış ve baskılara dayanamayan bilim insanları burada da barınamayıp Edessa'ya (Urfa) göç etmek zorunda kalmışlardır. Bir bilim merkezi olan Edessa'ya da baskıların ulaşması sonucu burada da barınamayan bilim insanları MS 500 yıllarında bilime ve bilim insanlarına değer veren Sasani hükümdarı Nuşirevan'ın yönetimindeki İran'ın doğusundaki Cundişapur şehrine göç etmişlerdir.

Cundişapur, beyin göçü tarihinde bilimin ilerlemesine katkısıyla önemli bir kilometre taşı olmuştur. Hristiyan Roma'nın baskısıyla Cundişapur'a sığınan ve çoğunluğu Nesturi olan bilim insanları sayesinde muhteşem bir bilim merkezi haline gelen Cundişapur'un Müslümanlar tarafından fethedilmesiyle bilimsel alanda çok önemli gelişmeler olmuştur. "*İlim Çin'de olsa alınır.*", "*Hikmet (bilgi) mü'minin yitiğidir, nerede bulursa alır.*" hadis-i şeriflerini düstur edinen Müslüman alimler buradaki kadim bilgilere sahip olmak için tercüme hareketlerine girişmişlerdir. Özellikle tıp alanında öne çıkan Buhtişu sülalesi nesiller boyunca tercüme hareketinin

öncüleri olmuşlar, kadim eserleri Arapçaya tercüme etmişler ve çok önemli hekimler bu sülaleden yetişmişlerdir.

İskenderiye örneğinde görüldüğü gibi kütüphanelerin bilimin gelişmesindeki önemini İbn-i Sina'nın yaşamında kendi anlattığı bir anekdotta bariz bir şekilde görmekteyiz. Sâ mânî hükümdarı Nuh b. Mansûr'un hiçbir hekim tarafından tedavi edilemeyen hastalığını genç yaşta tedavi etmesi üzerine hükümdarın ona sarayın kütüphanesini açmasıyla kendini daha fazla geliştirecek adeta ölümsüzleşmiştir. İbn-i Sina'nın bu kütüphane hakkında söyledikleri, talebesi Ebu Ubeyd Cüzcânî tarafından bizlere şu şekilde nakledilmektedir: "*Diyebilirim ki birçok kimse burada gördüğüm eserlerin çoğunun adlarını bile duymuş değillerdi. Bunları ben de ilk ve son defa olarak görüyordum. O kitapları okudum ve bunlardan istifade ettim.*"

Türklerin İslam'ı kabulleriyle birlikte çeşitli Türk devletlerinin hükümdarları kendi şehirlerini bilim merkezi yapma gayretleri içinde olmuşlardır. Bunlardan en önemlilerinden biri de Gazneli Mahmud'dur. O dönemin en kudretli hükümdarlarından olan Gazneli Mahmud'un bilim insanlarını kendi ülkesinde toplama gayreti bazen olumsuz sonuçlara da sebep olmuştur. Dönemin ünlü bilim insanlarından bazıları bu davete uyararak Gaznelilerin ülkesine giderken, İbn-i Sina bu davete uymayı kabul etmediği ve Gazneli Mahmud'un hışmına uğramaktan korktuğu için uzun yıllar boyunca kaçarak yaşamak zorunda kalmıştır.

Emeviler devrinde Dimaşk (Şam) beyin göçünün yaşandığı yeni bir bilim merkezi olarak öne çıkmıştır. Emevilerin hakimiyetinin bitmesiyle beyin göçü merkezi olma özelliğini Bağdat'a kaptıran Şam, zaman zaman kesintilere uğrasa da sonraki dönemlerde bile önemli bir bilim merkezi olmaya devam etmiştir.

Abbasiler döneminde Beytül-Hikme ile başlayan müesseseleşme çalışmaları sonucunda bilimin yeni merkezi Bağdat olmuştur. Burada kurulmuş olan çok önemli kütüphaneler ve bilim merkezleri sayesinde birçok bilim insanı Bağdat'a akın ederek bilimin gelişmesine katkıda bulunmuşlardır. Özellikle tıp alanında sonraki hastanelere örnek teşkil edecek Bimaristan-ı Adü'dî birçok meşhur tabibin Bağdat'a göç etmesine vesile olmuştur. Bağdat bir bilim merkezi olarak Moğol istilasına kadar önemini korumuştur.

Müslümanların 700 yıl hüküm sürdüğü, İbn-i Rüşd, Ebu'l-Kasım ez-Zehrâvî, İbn-i Meymûn ve İbnü'l-Baytâr gibi bilim tarihinin zirve isimlerinin yetiştiği Endülüs de önemli bir bilim merkezi olarak beyin göçünün yaşandığı yerlerden biriydi. Hem İslam dünyasından hem de Avrupa'dan birçok bilim insanı kütüphaneleriyle meşhur Endülüs bilim merkezlerine göç etmişlerdir.

Siyerü'l-Mülük adlı eserinde hükümdarı "Sanat ve ilim zevkine sahip olan, faziletli kimselere ziyaretlerde bulunan, âlimlerine saygı gösteren, ilim ve hikmet ehli ile alakadar olan bir kişi" olarak tanımlayan Selçuklu hükümdarlarının ünlü veziri Nizamülmülk'ün bilimi geliştirme gayretlerinin sonucunda kurulan ve bilimsel eğitimin müesseseleşme çalışmalarının zirvesi olarak görülebileceğimiz Nizamiye Medreseleri, buldukları şehirleri birer cazibe merkezine dönüştürerek buralara doğru bir beyin göçünün oluşmasına ve böylece bilimsel gelişmelerin de hızlanmasına vesile olmuştur.

Osmanlılar da Selçuklulardan miras aldıkları medrese geleneğini devam ettirerek bilim insanlarının kendi şehirlerine toparlanmalarına gayret etmişlerdir. Bu merkezler Anadolu başta olmak üzere tüm Osmanlı coğrafyasına yaygın bir şekilde gelişmiştir. Bu arada Timur da fethettiği ülkelerdeki sanatkâr (zanâatkâr) ve bilim insanlarını kendi ülkesine götürerek başkent

Semer kand'ı tam bir bilim ve sanat merkezi haline getirmiştir. Timur'un zorla getirdiği mimarlara inşa ettirdiği medreselerde yine zorla getirilen bilim insanlarının bilimsel tartışmalar yaptıkları ve Timur'un da bu tartışmalara bizzat katıldığı rivayet olunmaktadır. Timur'un ölümünden sonra iktidara gelen oğlu ve torunları bilim adamlarına değer vererek Semer kand'da kalmalarını sağlamışlar ve Semer kand'ın uzun yıllar bilim merkezi olarak devamını sağlamışlardır.

Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u fethetmesinin ardından İstanbul en önemli bilim merkezi olarak tarihte çok fazla beyin göçünün olduğu yer olmuş ve tüm dünyadan bilim insanları İstanbul'a gelmişlerdir. Semer kand'lı ünlü astronom ve matematikçi Ali Kuşçu da bu dönemde İstanbul'a göç eden bilim insanlarından biridir.

İslam dünyasının altın çağlarını yaşadığı dönemlerde karanlık Orta Çağ'ı yaşayan Avrupa'nın Rönesans sonrası bilimde geçirdiği ilerlemeler sonucu beyin göçünün yeni adresi Avrupa şehirleri olmaya başlamıştır. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra da beyin göçünü almaya devam eden Avrupa, İkinci Dünya Savaşı öncesinde özellikle Nazi Almanyası'ndan kaçan Yahudi bilim insanları başta ABD olmak üzere değişik ülkelere beyin göçü vermeye başlamıştır. Albert Einstein başta olmak üzere Almanyaya ve Avusturya'dan ABD'ye göç eden bilim insanları ile bilimde hızlı bir ilerleme kaydeden ABD, bu bilim insanlarının geliştirdiği atom bombası sayesinde kazandığı İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde bir kısmı sonradan Nobel Bilim Ödülleri alacak olan bu bilim insanları sayesinde 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren beyin göçünün gözde merkezi haline gelmiş ve Avrupa'dan 100 bin civarında bilim insanı Kuzey Amerika'ya göç etmiştir.

Nazi Almanyası'ndan kaçarak birçok ülkeye giden Yahudi bilim insanlarının bir kısmı da Türkiye'ye gelmişlerdir. 1933 Üniversite Reformu sonrasında İstanbul Üniversitesinin değişik fakültelerinde istihdam edilen bu bilim insanlarının ülkemizde üniversite eğitiminin gelişmesine olan katkıları inkâr edilemez. Bu bilim insanlarından bazıları o kadar derin izler bırakmışlardır ki bunlardan biri olan ve Tıp Fakültesi'nin Dahiliye Kliniğinde 1933-1957 yılları ara-

sında görev yapan Ord. Prof. Dr. Erich Frank'ın adı İstanbul Tıp Fakültesinde bir amfiye isim olarak verilmiştir.

1950-1970 arasında beyin göçünün öznesi yetişmiş bilim insanları olurken sonrasında eğitim için öğrenci olarak gelen insanların eğitim gördükleri ülkelerde kalmaları şekline evrilmiştir. Bu dönemde yine en önemli beyin göçü merkezi ABD olurken beraberinde Kanada, İngiltere, Almanya ve Fransa gibi ülkeler de öğrenci olarak beyin göçü merkezleri arasına girmişlerdir. 70'lerin başında ABD'yi tercih eden öğrencilerin yaklaşık 1/3'ü Asya ülkelerinden gelirken 90'lardan itibaren yarısından fazlası Asya ülkelerinden olmaya başlamıştır. İngiltere'ye beyin göçü ağırlıklı olarak İngiliz Uluslar Topluluğu ülkelerinden olurken Fransa'ya beyin göçü ise Afrika ülkelerinden ve çoğunlukla Kuzey Afrika'dan olmaktadır. Bu durum sömürgeci ülkelerin sömürdükleri ülkelerdeki eğitim sistemini bilinçli olarak geri bırakmalarından kaynaklandığının kanıtıdır.

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından gerçekleşen beyin göçünün tarihte yaşanan diğer beyin göçlerinden farkı daha iyi ücretler ve çalışma koşulları için yapılmış olmasıdır. Yani geçmişte yaşanan beyin göçleri daha çok manevi kaynaklı olurken yakın tarihteki beyin göçünün ana tetikleyici unsuru daha çok maddi kaygılardır.

Kaynaklar

Bayat, Ali Haydar; *Tıp Tarihi, Merkezefendi Geleneksel Tıp Derneği Yayınları, İstanbul, 2010. ISBN:978-975-00024-4-1*

Kurtuluş, Berrak; *Beyin Göçü: Geçmişte, Günümüzde ve Gelecekte, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, Cilt: 46, 1988, 171-186.*

Kurtuluş, Numan; *Gelişmekte Olan Ülkeler Açısından Stratejik İnsan Sermayesi Kaybı: Beyin Gücü, Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi, İstanbul Üniversitesi Yayınları, Sayı: 37/38, 1992, 205-221.*

Sağırılı, Muhittin; *Eğitim ve İnsan Kaynağı Yönünden Türk Beyin Göçü: Geri Dönen Türk Akademisyenler Üzerine Alan Araştırması, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Danışman: Berrak Kurtuluş, İstanbul, 2006.*

Yaltkaya, M. Şerefeddin; *İbn Sina Kitabı -Hayatı, Risaleleri, Şiirleri-, Büyüyenay Yayınları, İstanbul, 2014. ISBN:978-605-5166-11-3*

Yüksel, Musa Şamil; *Orta Çağlarda Beyin Göçü ve Etkileri: Timurlular Örneği, OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, Sayı: 41/Bahar, 2017, 283-302.*